

**MANUELA
BALLESTER**

**PINTAR
ENFRONT
DE TOT**

MANUELA BALLESTER. PINTAR ENFRONT DE TOT Del 12 març de 2024 a l'1 de setembre de 2024 CENTRE CULTURAL LA NAU Sales Acadèmia i Estudi General	Gestió administrativa Olga Ibañez Hervás Juanita Pérez Hernández Ana Roig Carrasco	Col·lecció Daniel Espresate Romero. Barcelona Col·lecció Josemaría Fárez Gil. Ciutat de Mèxic Col·lecció Carles Hernando. Badalona Col·lecció Marta Hofmann. Berlín Col·lecció Christophe Pannecouque. Lovaina Col·lecció Pablo Pérez García. València	Claara Solbes Borja Alejandra Vela Coordinació Carmen Gaitán Salinas Norberto Piqueras Sánchez Manuel Martínez Tórtola	Hofmann, Begona Juárez Marcos, M ^a Angeles López Izquierdo, Marta López Ricarte, Rodrigo Lucía, Alejandro Macharowski, Carmen Marín Martínez, Raúl Martínez Arranz, Maite Martínez López, Sonia Martínez Navarro, Elisa Millás Mascaró, Cristina Mulinas Pastor, Miguel Carrillo, Juan Nieto Guerra, Michel Otayek, Christophe Pannecouque, Pérez Castelló, Dörte Regel, Teresa Renau Ballester, Rosana Renau Raymamí, Luis Rius Caso, Ana Paula Robleda, Lucía Romero, Doría Rosso, Manuel Sánchez, Francisco Jose Sanchis Moreno, Marisa Taberner, Rosalia Torrent Escalés, Francisco J. Tortajada Agustí, Jordi Truxa, Isabel Ulacia, Paloma Ulacia, Paola Uribe, Noelia Vicente Castro, Belén Villanueva Barco, M ^a Carmen Zuriaga.
Restora de la Universitat de València María Vicenta Mestre Escrivá	Mediació i visites concertades Tàndem Patrimoni, S.L. Voluntariat Cultural. UV	Col·lecció Lucía Romero. Barcelona Col·lecció Doria Rosso. València Col·lecció Manuel Sánchez. Madrid Col·lecció Marisa Taberner. València Col·lecció Isabel Ulacia. Ciutat de Mèxic Col·lecció Paloma Ulacia. Ciutat de Mèxic	Disseny i maquetació Iban Ramón	Dipòsit legal XXX ISBN ISBN: 978-84-9133-683-9 © Dels textos: els autors © De les imatges: els hereus de Manuela Ballester © D'aquesta edició: Universitat de València
Vicerectora de Cultura i Societat Ester Alba Pagán	Assistència en sala Esfera Projectos Culturales	Fundació Max Aub. Segorbe Fundació Josep Renau IVAM. Institut Valencià d'Art Modern. Generalitat Valenciana Museu d'Art Contemporani Vicente Aguilera Cerni. Vilafrades Museu de la Ciutat. Ajuntament de València	Traduccions i correccions Antoni Domènech Servei de Política Lingüística. UV	Aquesta publicació està adscrita als projectes: Artistes transatlàntics. Produccions e identidades entre Espanya y Latinoamérica en el siglo XX desde la perspectiva feminista (Ref. 52-1-ID22 finançat per Institut de las Mujeres, Ministerio de Igualdad).
Directora Servei de Cultura Universitaria Adela Cortijo Talavera	Prestadors d'obres, documents i imatges Archivo y Biblioteca Fundación Pablo Iglesias. Madrid Archivo Histórico del Partido Comunista. Madrid	Arxiu Històric. Ajuntament de Barcelona Ateneo Español de México Centro de Documentación y Biblioteca de la Residencia de Estudiantes. Madrid Centro Documental de la Memoria Histórica. Salamanca Biblioteca de la Real Academia de Bellas Arts de Sant Carles. València Biblioteca de la Dona. Direcció General d'Igualtat i de l'Institut de les Dones. Generalitat Valenciana Biblioteca Valenciana. Generalitat Valenciana	Fotografies Eduardo Alapont pàg. XX Juan García pàg. XX Els prestadors pàg XX	Impressió La Imprenta CG
Organitza Vicerectorat de Cultura i Societat. Universitat de València Centre Cultural La Nau. Universitat de València	Restauraçió digital negatius fotogràfics Paco Mora	Museo Soumaya - Fundación Carlos Slim. Ciutat de Mèxic Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia. MNCARS Sumptuàries González Martí ArxIU Secretaria de la Facultat de Belles Arts. Universitat Politècnica de València	Restauració digital negatius fotogràfics Paco Mora	Impressió La Imprenta CG
Col·laboren IVAM, Institut Valencià d'Art Modern Diputació de València. Memòria Històrica Fundació Josep Renau Ministerio de Ciencia e Innovación - Instituto de Historia - CSIC Ministerio de Igualdad - Instituto de las Mujeres	Col·lecció Emilio Azzati. València Col·lecció Ana Rosa Ballester. Barcelona Col·lecció Pampa Ballester. València Col·lecció Pilar Ballester. Barcelona Col·lecció Marguerite Bremer. Berlín Col·lecció Pilar Bonet. València Col·lecció Antonia Bueno Mingallón. València Col·lecció Teresa Cordón. València Carbonell. València Col·lecció Cristina Escrivá. València Col·lecció Julio Espresate Renau. Barcelona	Universitat de València Universitat de València CATALEG Edita Universitat de València	Impressió La Imprenta CG	Agremiments José Ignacio Aldama, Teresa Álvarez Aub, Carmen Álvarez Solves, Emilio Azzati, Ana Rosa Ballester, Pampa Ballester, Pilar Ballester, Carlos Benetó, Pablo Berrocal Navarro, Pilar Bonet, Juan Luis Bonilla, Davinia Bono Pozuelo, Manfred Bremer, Marguerite Bremer, Antonia Bueno Mingallón, Miguel Cabañas Bravo, M ^a José Calpe Martín, Ery Camara, M ^a Jesús Clares Montoya, Marina Casas Ballester, Rómulo Castro, Jaume Coll Conesa, Teresa Cordón, Lilliane Cuesta Davignon, Juan Ignacio del Cueto Ruiz-Funes, Olga Dominguez, Estela Duarte, Nuria Enguita Mayo, Guillem Escorihuela, Cristina Escrivá Moscardó, Julio Espresate Renau, Daniel Espresate Romero, Inma Félez Bernad, José María Ferez, Victoria Fernández-Layos Moro, Joan Feliu Franch, Martha Eugenia Gallegos, M ^a Jesús García Mateu, Eloisa García Moreno, Beatriz García Paz, Juan García Rosell, Nela Gaos Ballester, Aranzazu Guerola Inza, Erik de Giles Ingelman-Sundberg, David Gimilio Sanz, Inmaculada González Santamaría, Pablo González Tornel, Patricia González-Posada, María José Gonzalvo Sancho, Halima de Haro Afrifa, Carles Hernando, Marta
Comissariat Carmen Gaitán Salinas	Biblioteca Històrica de la Universitat de València Biblioteca d'Humanitats Joan Reglà. Universitat de València	Universitat de València	Disseny expositiu Pepe Beltrán	Agremiments José Ignacio Aldama, Teresa Álvarez Aub, Carmen Álvarez Solves, Emilio Azzati, Ana Rosa Ballester, Pampa Ballester, Pilar Ballester, Carlos Benetó, Pablo Berrocal Navarro, Pilar Bonet, Juan Luis Bonilla, Davinia Bono Pozuelo, Manfred Bremer, Marguerite Bremer, Antonia Bueno Mingallón, Miguel Cabañas Bravo, M ^a José Calpe Martín, Ery Camara, M ^a Jesús Clares Montoya, Marina Casas Ballester, Rómulo Castro, Jaume Coll Conesa, Teresa Cordón, Lilliane Cuesta Davignon, Juan Ignacio del Cueto Ruiz-Funes, Olga Dominguez, Estela Duarte, Nuria Enguita Mayo, Guillem Escorihuela, Cristina Escrivá Moscardó, Julio Espresate Renau, Daniel Espresate Romero, Inma Félez Bernad, José María Ferez, Victoria Fernández-Layos Moro, Joan Feliu Franch, Martha Eugenia Gallegos, M ^a Jesús García Mateu, Eloisa García Moreno, Beatriz García Paz, Juan García Rosell, Nela Gaos Ballester, Aranzazu Guerola Inza, Erik de Giles Ingelman-Sundberg, David Gimilio Sanz, Inmaculada González Santamaría, Pablo González Tornel, Patricia González-Posada, María José Gonzalvo Sancho, Halima de Haro Afrifa, Carles Hernando, Marta
Coordinació projecte Norberto Piqueras Sánchez Manuel Martínez Tórtola	Universitat de València	Universitat de València	Disseny i transport Art i Clar	Agremiments José Ignacio Aldama, Teresa Álvarez Aub, Carmen Álvarez Solves, Emilio Azzati, Ana Rosa Ballester, Pampa Ballester, Pilar Ballester, Carlos Benetó, Pablo Berrocal Navarro, Pilar Bonet, Juan Luis Bonilla, Davinia Bono Pozuelo, Manfred Bremer, Marguerite Bremer, Antonia Bueno Mingallón, Miguel Cabañas Bravo, M ^a José Calpe Martín, Ery Camara, M ^a Jesús Clares Montoya, Marina Casas Ballester, Rómulo Castro, Jaume Coll Conesa, Teresa Cordón, Lilliane Cuesta Davignon, Juan Ignacio del Cueto Ruiz-Funes, Olga Dominguez, Estela Duarte, Nuria Enguita Mayo, Guillem Escorihuela, Cristina Escrivá Moscardó, Julio Espresate Renau, Daniel Espresate Romero, Inma Félez Bernad, José María Ferez, Victoria Fernández-Layos Moro, Joan Feliu Franch, Martha Eugenia Gallegos, M ^a Jesús García Mateu, Eloisa García Moreno, Beatriz García Paz, Juan García Rosell, Nela Gaos Ballester, Aranzazu Guerola Inza, Erik de Giles Ingelman-Sundberg, David Gimilio Sanz, Inmaculada González Santamaría, Pablo González Tornel, Patricia González-Posada, María José Gonzalvo Sancho, Halima de Haro Afrifa, Carles Hernando, Marta
Assegurances XL Insurance Company SE	Assistència muntatge i il·luminació Francisco Burguera Pérez Álvaro David García Pedro Herráiz Merino	Assistència muntatge i il·luminació Francisco Burguera Pérez Álvaro David García Pedro Herráiz Merino	Assegurances XL Insurance Company SE	Assegurances XL Insurance Company SE

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

525 anys
UVcultura

GENERALITAT
VALENCIANA

IVAM

Diputació
de València

Josep Renau

Instituto
de las
MUJERES

Artistas
Latinoamericanas

Hacedoras

CSIC
Consejo Superior de Investigaciones Científicas

MANUELA BALLESTER

PINTAR ENFRONT DE TOT

- 9 *Pròleg*
- 12 *Presentació*
- 24 *Pintar en front de tot:
Manuela Ballester.*
Carmen Gaitán Salinas.
Comissària i Científica Titular
en el Departament d'Història de l'Art
i Patrimoni de l'Institut d'Història
del CSIC.
- 46 *Pinzells, badaines i llibres:
l'educació artística de les dones
a València.*
M^a del Carmen Agulló Díaz
Universitat de València
- 54 *Manuela Ballester i València.*
Mireia Ferrer Álvarez
Clara Solbes Borja
Universitat de València
- 64 *El compromís polític
de Manuela Ballester.*
Jaime Brihuega
Professor emèrit a la Universidad
Complutense de Madrid
- 72 *Oficis de la pàgina impresa:
Manuela Ballester i la revista Pasionaria.*
Michel Otayek
Institut d'Estudis Llatinoamericans,
Freie Universität Berlin

- 82   *Exili, nostàlgia i retorn als diaris de Manuela Ballester.*
Manuel Aznar Soler
Catedràtic emèrit a la Universitat Autònoma de Barcelona
- 96   *“Aqueix és el meu camí”.*
La moda i la indumentària en l’obra de Manuela Ballester.
Liliane Inés Cuesta Davignon
Museu Nacional de Ceràmica i Arts Sumptuàries González Martí
- 106   *La presència de l’absència: les revistes femenines (i l’absent amiga) de Manuela Ballester a Mèxic.*
Alejandra Vela Martínez
Department of Romance Languages and Literatures, Harvard University
- 114   *L’exili de Manuela Ballester a la República Democràtica Alemanya.*
Ute Seydel
Facultat de Filosofia i Lletres,
Universidad Nacional Autónoma de México
- 128   Obra
1. Anys de joventut
2. República i guerra
3. Els meus dies a Mèxic
4. La RDA i altres viatges
- 393   La vida en anys: cronologia